

کتاب‌شناسی

مراتب قرائات قرآن کریم

محمدعلی رضایی کرمانی نسب‌پور

فاطمه محرمی دوری

دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه فردوسی مشهد

دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه علامه طباطبائی

اشاره

قرآن کتاب هدایت، نسخه‌ای شفاف‌بخش و سرشار از معارف است و اندیشمندان و علمای هر عصر به فراخور توان و استعداد خویش و از بعدی ویژه به بررسی علوم آن پرداخته‌اند. یکی از این ویژگی‌ها، علم «قرائت» قرآن مجید است. در علم قرائت مباحث مختلفی از جمله مراحل شکل‌گیری علم قرائت، اقسام قرائت از منظر موافقت با زبان عربی و مطابقت با رسم و سند، اختلاف قرائات و دلایل و فواید آن و انواع قرائات و تجوید و... بررسی می‌شود و از جمله آن مباحث، بحث در «انواع قرائت به لحاظ سرعت» است. هر چند در این زمینه تا آنجا که ما بررسی کردیم، کتاب مستقلی وجود ندارد، اما دانشمندان اسلامی در ضمن دیگر مباحث علوم قرآنی، به این مهم نیز توجه کرده و به بررسی آن همت گماشته‌اند. مجموعه حاضر با فهرست‌کردن کتاب‌هایی که درباره این موضوع مطالبی ذکر کرده‌اند، به توضیح مختصری که در این کتاب‌ها آمده می‌پردازد. از این رو سخنی چند درباره «قرائت» را متذکر می‌شویم.

«قرائت»، در لغت از «قرء» اشتقاق یافته و به معنی نظر انداختن، فراهم آوردن و جمع‌کردن چیزی را به چیزی است.^۱

«قرائت» در اصطلاح به معنی خواندن قرآن و نیز علمی است که از اشکال و صورت‌های نظم کلام الهی از منظر اختلاف‌های متواتر بحث می‌کند.^۲

گفتنی است که کتاب‌های معرفی شده در این مجموعه در کتابخانه‌ی مرکزی آستان قدس رضوی بخش تخصصی علوم قرآن و حدیث و کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد موجود است. همه آثار معرفی شده با گزارش مستقیم و با توریق کتاب‌ها انجام شده است.

کلیدواژه:

کتاب‌شناسی، قرآن کریم، علم قرائت، علوم قرآنی، مراتب قرائت.

۱. قرشی، علی‌اکبر؛ قاموس قرآن؛ بی‌نا، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ج ۵، ص ۲۶۰ و شعرانی، ابوالحسن؛ دائرة المعارف لغات قرآن مجید، بی‌نا، تهران: کتابفروشی اسلامیة، ج ۲، ص ۲۹۲.

۲. خرمشاهی، بهاء‌الدین؛ دانشنامه قرآن و قرآن‌پژوهی؛ ۱۳۷۲ ش، تهران: دوستان [و] ناهید، ج ۲، ص ۱۷۴۱.

کتابشناسی مراتب قرائت

۱. آموزش تجوید قرآن کریم (سطح ۲. حبیبی، علی)

قم: دفتر نشر مصطفی، چاپ دوم، ۱۳۸۹ش، جلد ۱، ۲۴۰ صفحه،
وزیری، فارسی. اقسام قرائت قرآن کریم، ص ۳۵-۳۰.

سه مرتبه تحقیق، تحدید و تدویر را برای قرائت قرآن ذکر کرده بعد از
تعریف لغوی هریک، به تعریف اصطلاحی رایج آنها که در اکثر
کتاب‌های قرائت و تجوید آمده پرداخته است:

۱. قرائت تحقیق: در این روش باید دقت شود میان اجزای کلمه فاصله
ایجاد نشود یا حرکات تبدیل به حرف مدی نشود. قرائت به این شیوه
تقریباً ۶۰ ساعت طول می‌کشد. روش تحقیق برد و گونه آموزشی و
مجلسی است.

۲. قرائت تحدید (حدر): در این روش باید دقت شود حروف مدی تبدیل
به حرکات کوتاه نگردد و غتّه از بین نرود. قرائت قرآن به این روش حدود
۱۵ ساعت طول می‌کشد.

۳. قرائت تدویر: خواندن حالتی بین تحقیق و تحدید بوده و امروز بین
عموم مردم به ترتیل مشهور است. گرچه قرائت ترتیل، اعم از قرائت
تحقیق و تحدید و تدویر است، شاید علت آن تناسب بیشترین قرائت
با معنای اصطلاحی ترتیل باشد که توجه به معانی آیات نیز در آن شرط
شده است.

۲. إقراء القرآن الکریم منهجه و شروطه و اسالیبه و آدابه. الدخیل،
دخیل بن عبدالله

تقدیم: ابراهیم بن سعید الدوسری، چاپ اول، ۱۴۲۹ق، جلد ۱، ۵۹۱
صفحه، وزیری، عربی. التزام التجوید، ص ۳۵۴-۳۳۱.

نویسنده در این مبحث از اجماع قراء بر سه نوع قرائت ترتیل، حدر و
توسط سخن گفته و افزوده چه بسا عده‌ای گمان می‌کنند که تجوید
همان ترتیل است.

مؤلف درباره اینکه آیا قرائت ترتیل با تعداد آیات کم بهتر است یا قرائتی
با سرعت همراه با آیات بیشتر گفته که ترتیل و تدبر همراه قَلت قرائت
بهتر از سرعت با کثرت آیات است. برای اینکه مقصود از قرآن، فهم و
تفقه در آن و عمل به آن است و تلاوت و حفظ وسیله‌ای برای رسیدن
به معانی آن است.

۳. اثر القراءات فی الاصوات و النحو العربی. شاهین، عبد المنصور

مصر: مطبعة المدنی، چاپ اول، ۱۴۰۸ق، جلد ۱، ۴۴۴ صفحه،
وزیری، عربی. کیفیت القرائه، ص ۱۰۶-۱۰۴.

مؤلف در باب کیفیت قرائت آن را به سه نوع تقسیم کرده:

۱. تحقیق: حق هر حرفی را به جا آوردن از اشباع مد، تحقیق همزه، اتمام
حرکات، اظهار و ...

۲. حدر: ادراج قرائت و سرعت و تخفیف مدها به قصر، تسکین و
اختلاس و بدل و ادغام کبیر و ...

۳. تدویر: مرتبه توسط بین ترتیل و حدر است.

۴. احسن القرائة و التجوید (سطح دو). طالبی تربتی، سید حسن

بی‌جا: راز توکل، چاپ اول، ۱۳۷۸ش، جلد ۱، ۳۱۲ صفحه، رقعی،
فارسی. بخش سوم: مراتب قرائت، ص ۵۲-۴۵.

انواع قرائت را در سه مرتبه دسته‌بندی کرده است: تحقیق، تحدید و
تدویر. تدویر در واقع همان روشی است که در عرف قاریان به آن ترتیل
گویند و در اصل قرائتی به نام ترتیل وجود ندارد.

از نظر این نویسنده قرائت تحقیق «افضل القرائة» است؛ زیرا:

۱. قرائت با تحقیق اگر با صدای خوش و لحن مناسب همراه باشد،
باعث جذابیت و تنوع خاصی شده، اثر معنوی بیشتری به همراه دارد.

۲. به دلیل فرصت کافی در قرائت تحقیق، می‌توان آداء حروف و حفظ
الوقوف را در حد کامل رعایت کرد.

۳. قرائت قرآن با صوت خوش و تحقیق مورد سفارش بزرگان است.

۵. احکام قراءة القرآن الکریم. خلیل الحصری، محمود

تعلیق و ضبط: محمد طلحه و بلال منیار، بیروت: المكتبة المکیه.
دار البشائر الاسلامیة، چاپ چهارم، ۱۴۲۰ق، جلد ۱، ۳۷۵ صفحه،
وزیری، عربی، کیفیت القرائه، ص ۳۳۱-۲۲۹.

خلیل الحصری قرائت را به چهار مرتبه تقسیم کرده: ۱. ترتیل، ۲.
تحقیق، ۳. حدر، ۴. تدویر و همان تعریفی که دیگران آورده‌اند ذکر کرده
و افزوده تحقیق همان ترتیل است، غیر از اینکه طمأنینه در تحقیق
بیشتر بوده و از عجله و سرعت به دور است و حدر نیز مانند ترتیل
است، غیر از اینکه سرعتش بیشتر است. حصری تدویر را حد وسط
ترتیل و حدر دانسته است.

۶. اعلام القراءات العشر و اصولهم. منصور، عبد القادر محمد

سوریه. حلب: دار الرفاعی للنشر، دار القلم العربی، چاپ اول، ۱۴۲۵ق،
جلد ۱، ۳۱۲ صفحه، وزیری، عربی. الترتیل، ص ۲۹۷.

نویسنده این کتاب گوید: ترتیل، ثانی، آهستگی، بیان حروف و حرکات
در قرائت است و بین ترتیل و تلاوت نسبت تشابه وجود دارد و تلاوت
اعم و ترتیل اخص می‌باشد.

الکریم، برای ترتیل و تحقیق ذکر کردیم قائل است. همچنين معتقد است که بهترین کیفیت تلاوت ترتیل است به دلیل فوایدی که در آن برای قاری هست و تأثیر آن بر شنونده و همچنین وجوب قرائت ترتیل در نماز.

۱۰. **التحذید فی صفة الاتقان و التجوید**. ابو عمرو دانی، عثمان بن سعید

تحقیق: فرغلی سید عرباوی، بی‌جا: مکتبه اولاد الشیخ للتراث، چاپ اول، ۲۰۰۹م، ۱ جلد، ۳۸۴ صفحه، وزیری، عربی. ذکر البیان عن معنی التجوید و حقیقتة الترتیل و التحقیق، ص ۱۳۵.

این کتاب به اختصار و در قالب یک صفحه به بیان اقسام قرائت قرآن مجید پرداخته است که کتاب خدا با ترتیل، تحقیق، حدر، تخفیف همزه و ترک آن، مد و قصر، بیان و ادغام، اماله و تفخیم قرائت می‌شود. حدر و هذمه، سرعت قرائت با تقدیم الفاظ و تمکین حروف است که به دلیل زیاد بودن ثواب قرائتی نیکوست؛ چرا که برای هر حرفی، ده حسنه نوشته می‌شود.

۱۱. **التمهید فی علم التجوید**. ابن جزری، محمد بن محمد تحقیق: غانم قدوری الحمد، بیروت: مؤسسه الرساله، چاپ اول، ۱۴۲۱ق، ۱ جلد، ۲۵۵ صفحه، وزیری، عربی. فی کیفیت التلاوة، ص ۶۳-۶۲.

این کتاب درباره مقدمات علم تجوید بحث می‌کند و اقسام روش‌های قرائت را مانند ابو عمرو دانی آورده و قرائت ترتیل را ترجیح داده است. سپس به بیان تفاوت ترتیل و تحقیق پرداخته که ترتیل برای استنباط و تدبر است و تحقیق برای تمرین زبان و ترفیق الفاظ غلیظ و برپاداشتن قرائت و اعطای حق حروف از قبیل مد، همز، اشباع، پرهیز از تحریک حرف ساکن، اختلاس و تفکیک حروف.

۱۲. **الحديث فی علوم القرآن و الحدیث**. ایوب، حسن قاهره: دارالسلام، چاپ سوم، ۱۴۲۸ق، ۱ جلد، ۲۵۳ صفحه، وزیری، عربی. کیفیات التحمل، ص ۸۲-۸۱.

حسن ایوب بعد از تعریف قرائت مبنی بر تعریف سایر اهل اداء، کیفیت قرائت را به سه طریق آورده است:

۱. تحقیق: اداء حق حروف از اشباع مد و تحقیق همزو... و آن شیوه حمزه و ورش و ابی‌ابن‌کعب است.

۲. حدر: ادراج قرائت و سرعت در آن بیشتر است با تخفیف به قصر و ساکن کردن و... بدون ناقص ادا کردن حروف مد و اختلاس و حذف صوت غنه به گونه‌ای که باعث اشتباه ادا کردن قرائت شود و آن روش ابن‌کثیر و ابی‌جعفر است.

وی قرائت را به سه مرتبه تقسیم کرده: ۱. تحقیق، ۲. ترتیل که تدویر نیز نامیده می‌شود و ۳. تحدید.

۷. **الاتقان فی علوم القرآن**. سیوطی، جلال‌الدین عبدالرحمن قم: ذوی القربی، چاپ دوم، ۱۴۲۹ق، ۲ جلد، ۴۰۶ صفحه، وزیری، عربی. فی کیفیت القرائة، ج ۱، ص ۲۰۴-۲۰۳.

سیوطی در نوع ۳۴ الاتقان، بعد از طرق تحمل، به بیان کیفیت قرائت می‌پردازد که سه نوع است: ۱. تحقیق، ۲. حدر و ۳. تدویر. تعریف وی همانند تعریف دیگران است و اشاره کرده است که قرائت ترتیل که عام‌تر از تحقیق است، در قرائت مستحب می‌باشد.

۸. **البیان فی کیفیت قرائة القرآن بروایة حفص عن عاصم**. بعبوله ابراهیم بی‌جا: بی‌نا، چاپ ششم، ۱۴۲۹ق، ۱ جلد، ۸۰۵ صفحه، وزیری، عربی. مراتب القرائة، ص ۷۴.

بعبوله نیز همانند خلیل الحصری و بسیاری از قرآن‌پژوهان دیگر قرائت را به چهار مرتبه تقسیم کرده: ۱. تحقیق، ۲. حدر، ۳. تدویر و ۴. ترتیل. وی می‌نویسد: تدویر، مرتبه وسط بین تحقیق و حدر بوده و ترتیل، مراعات صحت وقف و ابتدا همراه با تحسین صوت است.

۹. **التجوید و آداب التلاوة**. عطار، داود تهران: مؤسسه بعثت، چاپ اول، ۱۳۶۵ش، ۱ جلد، ۱۱۲ صفحه، وزیری، عربی. کیفیات التلاوة، ص ۸۸.

عطار بعد از تعریف تلاوت آن را از منظر نطق به حرکات و حروف و کلمات و از لحاظ سرعت به چهار قسم تقسیم کرده است:

۱. تحقیق: اعطای حق حروف از اشباع مد و تحقیق همزه و اتمام حرکات و اعتماد اظهار و تشدیدات و اخراج کردن بعضی از حروف از بعضی دیگر همراه با سکت و رعایت و حفظ محل وقف‌ها بدون قصر و اختلاس و ساکن کردن حرکت حروف.

۲. حدر: قرائت با سرعت و تخفیف به قصر مد و ساکن و اختلاس است همراه با حفظ اعراب و تمکین حروف و اجتناب از ناقص ادا کردن حروف مد و اختلاس اکثر حرکات‌ها و اهمال غنه. حدر در نزد بعضی ضد تحقیق است.

۳. تدویر: تلاوتی بین حدر و تحقیق که نزد اغلب اهل اداء روش برگزیده است.

۴. ترتیل: بیان حروف و اطاله و قوف بدون عجله است.

نویسنده این کتاب نیز همان تفاوتی که از الدخیل در کتاب قراء القرآن

تقسیم کرده و سه مرتبه آخر را روش مورد توافق بین علمای این فن معرفی کرده است. وی سپس یادآور شده که مرتبه تحقیق به دلیل استحباب آن در تعلیم و آموزش به این سه شیوه اضافه شده است. از این سخن نویسنده چنین برداشت می‌شود که وی قرائت تحقیق را جزء مرتبه و روش اصلی مراتب قرائت محسوب نکرده و فایده آن را به دلیل کم بودن سرعت آن فقط در امر آموزش می‌داند.

۱۸. المنح الفكرية شرح المقدمة الجزرية . قاری، علی بن سلطان تحقیق: فرغلی سید عرباوی، چاپ اول، ۲۰۰۹، ۱ جلد، ۴۴۸ صفحه، وزیر، عربی. التعریف باللحن الجلی والخفی، ص ۱۴۰-۱۳۹.

ملاعلی قاری در شرح مقدمه جزری تقسیمات جزری را در مراتب تجوید به صورت ترتیل و حدر و تدویر آورده و گفته ترتیل، روش ورش و عاصم و حمزه؛ حدر، روش قالون، ابن کثیر و ابی عمرو و تدویر، روش ابن عامر و کسائی است.

۱۸. المنهل فی تجوید القرآن الکریم . دباح البقر، جهاد سوریه . حلب: دار الرفاعی للنشر، دار القلم العربی، چاپ اول، ۱۴۲۸ ق، ۱ جلد، ۲۳۷ صفحه، وزیر، عربی. مراتب السرعة فی تلاوت القرآن الکریم، ص ۳۰.

وی بعد از بیان مراتب قرائت و تقسیم آن به سه مرتبه تحقیق، حدر و تدویر توضیح می‌دهد که ترتیل عام بوده و همه قرائات مذکور زیرمجموعه ترتیل هستند. ترتیل یعنی اینکه قرآن را حرف به حرف، به شکلی واضح و از مخرج آن ادا کنیم و برای همین است که واجب است در حالات سه‌گانه تلاوت، ترتیل رعایت و حفظ شود.

۱۹. الموجز فی اداء القراء السبعة . اهوازی، حسن بن علی تحقیق: عبد العظیم محمود عمران، قاهره: مکتبه اولاد الشیخ للتراث، چاپ اول، ۲۰۰۶، ۱ جلد، ۳۱۶ صفحه، وزیر، عربی. ذکر التجرید الروایة و کیفیة التلاوة عنهم، ص ۹۵.

این کتاب درباره قراء سبعة و اختلاف آنها نوشته شده و تنها اشاره‌ای که در آن به موضوع مورد بحث ما ملاحظه می‌شود، در باب کیفیت تلاوت حمزه است که گفته: وی با اشتقاق و ترکیب تحقیق و حدر و تسهیل همزه قرائت می‌کرده است.

۲۰. النشر فی قراءات العشر. ابن جزری، محمد بن محمد تصحیح: علی محمد صباع. مصر: چاپ مصطفی محمد، بی‌تا، ۲ جلد، ۵۱۰ صفحه، وزیر، عربی و أما کیف یقرأ القرآن، ص ۲۱۰-۲۰۵.

ابن جزری در کتاب معروف خود النشر تقریباً به صورت کامل کیفیت قرائت قرآن کریم را بیان کرده و می‌گوید: کلام خداوند متعال به صورت تحقیق، حدر و تدویر قرائت می‌شود. تدویر مقام توسط بین دو حالت

۳. تدویر: قرائت حد توسط بین تحقیق و حدر بوده و نزد اکثر اهل ادا، بهترین شیوه قرائت است.

ایوب بحث انواع قراءات را با ذکر تفاوت قرائت ترتیل و تحقیق و اینکه هر تحقیقی ترتیل است، اما هر ترتیلی تحقیق نیست خاتمه می‌دهد.

۱۳. الطرازات المعلمة فی شرح المقدمة الجزرية . الحویدی القاهری، عبد الدائم بن علی تحقیق: فرغلی سید عرباوی، بی‌جا، بی‌نا، چاپ اول، ۲۰۰۷، ۱ جلد، ۳۶۸ صفحه، وزیر، عربی. باب التجوید، ص ۱۹۲-۱۸۹.

در این کتاب مؤلف همان تعریف عام در المقدمة الجزریه را ذکر کرده و همانند صاحب المقدمه، مراتب تجوید را در سه مرتبه ترتیل، حدر و تدویر دسته‌بندی کرده است.

۱۴. الفصول المؤیدة للوصول إلى شرح المقدمة الجزرية . المزی، ابی الفتح تحقیق: جمال السید رفاعی، بی‌جا، بی‌نا، چاپ سوم، ۱۴۳۰ ق، ۱ جلد، ۲۲۹ صفحه، وزیر، عربی. مراتب تجوید، ص ۹۱-۸۹.

این کتاب همان طور از اسمش پیداست در شرح مقدمه جزری نوشته شده، در آن مراتب تجوید به ترتیل، حدر و تدویر تقسیم شده‌اند.

۱۵. القراء و القراءات بالمغرب . سعید بیروت: دار العزب الاسلامی، چاپ اول، ۱۴۱۰ ق، ۱ جلد، ۲۴۷ صفحه، ربیع، عربی. موضوعات تتصل بعلم القرائات، ص ۶۶.

سعید اعراب در یک صفحه درباره کیفیت قرائت بحث و آن را به سه مرتبه تحقیق، تدویر و حدر تقسیم کرده است.

۱۶. المختصر البارع فی قراء النافع . ابن جزری کلبی غرناطی، محمد بن احمد تحقیق: محمد طبرانی، بی‌جا: مکتبه اولاد الشیخ للتراث، چاپ سوم، ۱۴۳۰ ق، ۱ جلد، ۱۶۰ صفحه، وزیر، عربی. ص ۱۴۷.

این کتاب در باب شیوه قرائت نافع تألیف شده و در مورد اقسام قرائت از لحاظ سرعت که موضوع بحث ماست مطلبی نگفته، غیر از اینکه در صفحه ۱۴۷ اشاره کرده که روش قرائت ورش حدر و ترتیل بوده است.

۱۷. المغنی فی علم التجوید بروایة ورش عن نافع من طریق الازرق . بنزیدی، ابراهیم محمد.

بی‌جا: منشورات دارالامان، چاپ اول، ۱۴۲۹، ۱ جلد، ۲۳۸ صفحه، وزیر، عربی. مراتب القراءات القرآن الکریم، صص ۱۸-۱۶.

بنزیدی مراتب قرائت را به چهار مرتبه تحقیق، ترتیل، حدر و تدویر

تحقیق و حدر و مرتل و مجوّد است که با لحن و آهنگ عربی و صدای نیکوالبته در حد استطاعت قاری ادا می‌شود.

۱. تحقیق: در اصطلاح قرائت عبارت است از اعطای حق همه حروف از اشباع مد، تحقیق همزه، اتمام حرکات، اعتماد اظهار و تشدیدها و تفکیک حروف و بیان آنها و اخراج بعضی حروف از بعضی دیگر همراه با سکت و ترسل است. در تحقیق غالباً قصر و اختلاس و اسکان محرک و ادغام نیست.
قرائت تحقیق، نوعی از ترتیل است.

۲. حدر: قرائتی است که با سرعت به همراه قصر و ساکن کردن و اختلاس و بدل و ادغام کبیر و تخفیف همزه خوانده می‌شود. حدر نزد اهل اداء، ضد تحقیق است و به دلیل زیاد بودن تعداد آیاتی که در آن قرائت می‌شود، فضیلت دارد.

۳. تدویر: حد وسط قرائت تحقیق و حدر است و ائمه قرائت در این نوع قرائت، مد منفصل را اشباع نکرده‌اند.

ترتیل: قرائتی است که در آن حروف با مکث و بدون عجله ادا می‌شوند و قرآن کریم بدان نازل شده همچنان که خدای تعالی فرمود: «وَرَتِّلْهُ» ترتیل.

ابن جزری بعد از این توضیحات بحثی درباره برتری قرائت ترتیل و تدبیر آیات نسبت به دیگر قرائات کرده و در آخر بحث، فرق ترتیل و تحقیق را بیان کرده است.

۲۱. النص والخطاب قراءة في علوم القرآن. عبد الباسط عید، محمد قاهره: مکتبه الآداب، چاپ اول، ۱۴۲۰ق، ۱ جلد، ۲۴۷ صفحه، وزیر، عربی. خصوصیه الاداء الترتیل القرآنی، ص ۱۳۹-۱۳۶.

نویسنده در ابتدای بحث قرائت گفته است که علمای قرآن در کیفیت اداء نص قرآن، قولی آورده و برای آن اصطلاح خاص ترتیل را وضع کرده‌اند. سپس انواع قرائت یا ترتیل را به نقل از سیوطی به سه نوع تحقیق، حدر و تدویر تقسیم کرده است.

۲۲. النور المبین فی تجوید القرآن الکریم. رشدی سوید، ایمین دمشق: دار افنان، چاپ پنجم، ۱۴۲۶ق، ۱ جلد، ۹۶ صفحه، وزیر، عربی. مراتب السرعات فی التلاوة، ص ۱۱.

در این کتاب مراتب سرعت در تلاوت به دسته تقسیم شده است: ۱. البطء فی التلاوة؛ تحقیق: و آن تأخیر و هدوء در اداء حروف بدون عجله است.

۲. السرعة فی التلاوة؛ حدر: سرعت در تلاوت.

۳. التوسط بین البطء والسرعة؛ تدویر.

و اما ترتیل شامل سه سرعت می‌باشد: ۱. فمن حقیق التلاوة لا بد من أن یرتل. ۲. فمن دور التلاوة لا بد من أن یرتل. ۳. ومن حدر التلاوة لا بد من أن یرتل.

۲۳. الهادی شرح الشاطیبة، النشر فی القرائات العشر و الکشف عن علل القرائات و توجیهاها. محسن، محمد سالم. بیروت: دار الجیل، چاپ اول، بی تا، ۳ جلد، ۴۳۲ صفحه، وزیر، عربی. الحدیث عن کیفیة القراءة القرآن، ص ۱۰۳-۱۰۰.

محسن در این کتاب انواع حالات قرائات را از انشرا بن جزری که شامل تحقیق و حدر و تدویر است نقل کرده و سپس شعری را از ابن جزری آورده: «مع حسن صوت بلحون العرب * مرتلاً موجوداً بالعربی» و گفته: شاعر در این شعر اشاره کرده که هر قرائتی باید شامل بر پنج امر باشد:

۱. صوت نیکو

۲. قرائت به لحن و صوت عرب

۳. قرائت مرتل است به فرموده: «وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِیلاً». (مزمّل/ ۴)

۴. قرائت مجوّد است. تجوید یعنی خارج کردن هر حرفی از مخرجش همراه اداء حق و مستحق آن.

۵. قرائت به لغت عربی است، نه به سایر لغات؛ یعنی ترجمه الفاظ قرآن به غیر عربی جائز نیست و برای غیر عرب جائز نیست قرآن را غیر عربی بخواند.

۲۴. تجوید القرآن الکریم. جمعیة المعارف الاسلامیة الثقافیة بیروت: معارف، ۱۴۲۹ق، ۱ جلد، ۱۴۸ صفحه، وزیر، عربی. مراتب تلاوت، ص ۱۶-۱۵.

در این مجموعه بعد از بیان مراتب تلاوت (تحقیق و حدر و ترتیل و تدویر)، درباره فرق ترتیل و تحقیق بحث شده است. گفتنی است که در این کتاب، تدویر را مرتبه توسط بین ترتیل و حدر معرفی کرده‌اند.

۲۵. تجوید جامع. پور فرزیب (مولائی)، ابراهیم تهران: سمت، چاپ اول، ۱۳۷۴، ۱ جلد، ۱۷۶ صفحه، وزیر، فارسی. چگونگی قرائت قرآن کریم ص ۱۳۹-۱۳۷.

قرآن کریم به چندین کیفیت قرائت می‌شود که در هر یک از آنها رعایت قواعد تجویدی وقف و ابتدا، الحان عرب و صوت زیبا لازم است:

۱. تحقیق: عبارت است از اداء کردن حق هر یک از حروف از حیث مخرج اصلی و رعایت صفات مخصوص تا از حروف متقارب و متجانس متمایز گردد، نیز ادای حرکات و تشدید و تحقیق همزه‌ها و آوردن غنه و اظهار و ادغام و قلب و اخفا و تخفیم و ترقیق و قصر و مد،

مؤلف کتاب بعد از تعریف قرائت، در ذیل آیه شریفه ۴ سوره مزمل گفته: خداوند به ترتیل قرآن دستور داده و ترتیل سه مرتبه دارد: تحقیق، تدویر و حدر. سپس به تعریف مختصر آنها در حد یک صفحه پرداخته است.

۲۹. جامع المقدمات. المصنفور، میرزا محسن

بی جا: سیدالشهدا، چاپ اول، بی تا، ۱ جلد، ۲۲۴ صفحه، وزیری، عربی. مراتب الصوت فی الاصطلاح، ص ۳۹-۳۸.

المصنفور مراتب صوت را به سه قسم تحقیق یا ترتیل، حدر و تدویر تقسیم کرده و سپس ضمن بررسی ریشه لغوی هریک، تعریف اصطلاحی آنها را در علم قرائت عنوان کرده است. از نظری قرائت تدویر در نزد اهل اداء و قرائت، بهترین قرائت است.

۳۰. حق التلاوة (کتاب منهجی تطبیقی تعلیم تجوید القرآن و تعلیمه

علی روایة حفص عن عاصم). عثمان، حسنی شیخ

عمان: دار جهینه. چاپ ۱۰، ۲۰۰۲ م. ۱ جلد، ۵۴۷ صفحه، وزیری، عربی. مراتب التلاوة و الترتیل، ص ۷۷-۷۵.

مراتب قرائت قرآن از نظر صاحب کتاب عبارتند از: تحقیق، تدویر و حدر.

۳۱. حلیه القرآن. موسوی بلده، محسن

بی جا: چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ ۱۲، ۱۳۷۳ ش. ۲ جلد، ۲۱۴ صفحه، وزیری، فارسی. مراتب قرائت، ص ۲۵-۲۰.

صاحب حلیه القرآن بعد از تعریف ترتیل، مراتب سه گانه قرائت همراه با ترتیل را بیان کرده: تحقیق، تدویر و تحدر (حدر) بعد به تعریف لغوی و اصطلاحی هریک پرداخته است. سپس امتیازات قرائت به روش تدویر را بدین صورت ذکر می کند:

(الف) نه بدان سرعت است که در قواعد تجویدی خللی وارد آید.

(ب) نه بدان کنندی است که همچون تحقیق، آیات کمتری خوانده شود.

(ج) تجوید حروف و حفظ وقوف رعایت می گردد.

(د) فرصت برای تدبر در معانی وجود دارد.

ایشان فایده مراتب قرائت را چنین بیان می کنند: کسانی که به تحقیق خوانده اند این روش را بهترین راه برای اداء قواعد تجوید و تدبر در معانی و تعلیم تعلم می دانند، هر چند در آن آیات کمتری خوانده می شود. اما آنان که قرائت حدر اختیار کرده اند، بر این باورند که مطابق فرموده خداوند «مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا» (انعام/ ۱۶۰) هر چه قرآن سریع تر تلاوت شود، حروف و کلمات بیشتری خوانده می شود و بدین ترتیب اجر بیشتری عاید قاری می گردد.

بدون اطاله و مبالغه و افراط در آنها و تفکیک کلمات و حروف و رعایت مواضع وقف و ابتدای صحیح.

۲. حدر: سرعت و سادگی در قرائت است که با به کارگیری قواعدی چون قصر، اختلاس، تخفیف همزه، ادغام کبیر و مانند آن انجام می گیرد و در عین سرعت در قرائت، تمام اصول و قواعد تجویدی که به روایت صحیح از ائمه رسیده رعایت می شود.

ابن کثیر و ابو جعفر به حدر قرائت می کردند.

۳. تدویر: حد فاصل بین تحقیق و حدر است و مورد توجه قاریانی است که قائل به توسط مدها هستند، مانند ابن عامر و کسائی.

۴. ترتیل: ادای حق حروف همراه با طمأنینه، تفهم و تدبر با به کارگیری محل وقف صحیح است. آیه های «وَرَتَّلْنَا تَرْتِیْلًا» (فرقان: ۳۲) و «وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِیْلًا» (مزمل: ۴)، فرمایش حضرت علی (ع) «الترتیل تجوید الحروف و معرفة الوقوف» نشان می دهند که ترتیل هم مثل تحقیق، با طمأنینه و تأنی و تأمل خواندن است، ولی همراه با تدبر و اندیشیدن.

۲۶. تحسین القرائة. احسانی، داود

تهران: کعبه، چاپ اول، ۱۳۷۱ ش، ۱ جلد، ۱۱۲ صفحه، رقعی، فارسی. اقسام قرائت قرآن، ص ۱۰۶.

نویسنده چهار قسم ترتیل، تحقیق، تحدر و تدویر برای قرائت قائل شده و معتقد است که قرائت تدویر، مرتبه وسط بین تحقیق و ترتیل است.

ترتیل خواندن قرآن به طور منظم و با تأنی و شمرده و همراه با تدبر در معانی است، به طوری که تمامی قواعد تجوید رعایت شود. تحقیق، خواندن قرآن با حداکثر آرامش و تأنی و آهسته تراز ترتیل. تحدر، قرائت قرآن با سرعت زیاد است. تدویر قرائت بین تحقیق و ترتیل است.

۲۷. تفسیر روح البیان. حقی بروسی، اسماعیل

بیروت: دارالفکر، بی تا، ۱۰ جلد، ۵۵۲ صفحه، وزیری، عربی. ذیل آیه ۴ مزمل، ص ۲۰۷-۲۰۴.

روح البیان کتاب تفسیر است که مفسر در تفسیر «وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِیْلًا» (مزمل: ۴) بحث مفصلی در معنی ترتیل و اقوال مرتبط با آن آورده و سپس برای تجوید سه مرتبه ترتیل، حدر و تدویر ذکر کرده است. بعد از تعریف این مراتب با ترجیح قرائت ترتیل بر بقیه قرائت، بحث خود را در این موضوع خاتمه داده است.

۲۸. تیسیر علم التجوید للمبتدئین. حسین، ابی عبدالرحمن

مصطفی

مصر: مکتبه عباد الرحمن و مکتبه العلوم والحکم، چاپ اول، ۱۴۲۷ ق، ۱ جلد، ۱۴۴ صفحه، وزیری، عربی. مراتب قرائت، ص ۱۳.

۲. تدویر: به اشتباه از آن با نام ترتیل یاد می‌کنند، در صورتی که هریک از چهار نوع قرائت که با رعایت تجوید، وقف و ابتدا و به همراه تدبیر، تعقل، خضوع و تبعاعی در آیات باشد، می‌توان آن را ترتیل نامید. قرائت قرآن به شیوه تدویر در ۳۰ ساعت انجام می‌شود.

۳. تحدیر یا حدر: تندتر از تدویر بوده و قرآن با این شیوه در ۱۵ ساعت تلاوت می‌شود.

۴. حُدیر یا نیم حدر: تندترین نوع قرائت محسوب می‌شود و فقط در امر حفظ و مرور آیات مورد استفاده قرار می‌گیرد. با این روش می‌توان قرآن را در ۷/۵ ساعت تلاوت کرد.

۳۶. سرالبیان فی علم القرآن. بیگری، حسن

بی‌جا: سنایی، ۱۳۴۴ ش، ۱، جلد، ۳۱۶ صفحه، وزیری، فارسی. اقسام قرائت قرآن، ص ۲۷۹.

در این کتاب مراتب قرائت قرآن به سه طریق تقسیم می‌شود: تحدیر، تحقیق و تدویر.

۳۷. سروش وحی ترجمه مناهل البیان فی علوم القرآن. اعتماد، محمدحسین

ترجمه: ابوالفضل منصور، قم: وثوق، چاپ اول، ۱۳۸۶، ۱، جلد، ۲۰۰ صفحه، وزیری، فارسی. هدف تجوید، ص ۱۳۰-۱۲۹.

قرائت قرآن به چهار نوع تقسیم می‌شود: ترتیل، تحقیق، حدر و تدویر که حد میانه ترتیل و تحقیق است. بنا به گفته علمای این فن بهترین راه قرائت قرآن ترتیل است.

۳۸. شرح المقدمة الجزیة. ابن خلیل، عصام الدین احمد بن مصطفی تحقیق: فرغلی سیدعرباوی، بی‌جا: مکتبه اولاد الشیخ للتراث، چاپ اول، ۲۰۰۷، ۱، جلد، ۳۴۰ صفحه، وزیری، عربی. باب معرفه التجوید، ص ۱۵۲-۱۴۹.

مراتب تجوید را به ترتیل، حدر و تدویر تقسیم کرده است.

۳۹. شرح المقدمة الجزیة. المستکاوی الخانکی، محمود بن عمر

تحقیق: فرغلی سیدعرباوی، ریاض: اضواء السلف، چاپ اول، ۱۴۲۹ق، ۱، جلد، ۳۴۴ صفحه، وزیری، عربی. باب معرفه التجوید، ص ۱۸۳-۱۸۲.

وی نیز همچون ابن خلیل، مراتب تجوید را به ترتیل، حدر و تدویر تقسیم می‌کند.

۴۰. شرح المقدمة الجزیة. قدوری حمد، غانم

نویسنده همچون اکثر علمای این فن، در آخر تفاوت تحقیق و ترتیل را بیان کرده است.

۳۲. دانشنامه قرآن و قرآن‌پژوهی. خرمشاهی، بهاء‌الدین

تهران: دوستان [و] ناهید، ۱۳۷۷، ۲، جلد، وزیری، فارسی. ص ۱۷۴۲-۱۷۴۱.

خرمشاهی ذیل کلمه «قرأ» معنی لغوی و اصطلاحی قرائت را گفته، سپس مباحث علم قرائت از جمله مراحل شکل‌گیری آن، اقسام آن از لحاظ موافقت با زبان عربی و... را مطرح کرده، بعد مراحل چهارگانه ترتیل، تحقیق، تحدیر و تدویر را توضیح داده است. در ضمن وی تدویر را قرائت بین حدر و تحقیق معرفی می‌کند.

۳۳. درآمدی بر علم تجوید. ابن جزری، محمد بن محمد

تحقیق: علی حسین بواب، ترجمه: ابوالفضل علامی و صفر سفیدرو، قم: مؤسسه فرهنگی-انتشاراتی حضور، چاپ اول، ۱۳۷۶، ۱، جلد، ۲۳۹ صفحه، وزیری، فارسی. تجوید، ص ۴۰.

مؤلف، بعد از تعریف قرائت، ترتیل و تحقیق یادآور شده: کتاب خدا به ترتیل، تحقیق، حدر، هذرمه، تخفیف، همزه و ترک آن، مد و قصر، بیان، ادغام و عدم آن، اماله و تفخیم تلاوت می‌شود. بعد تفاوت ترتیل و تحقیق را ذکر کرده است.

۳۴. دلیل الترتیل (بحث فی کتابة القرآن و آدابه. علم الوقف و الابتداء. علم التجوید). عثمان، محمد امین

بی‌جا: بی‌نا، چاپ اول، ۱۴۲۸ق، ۲۰۴ صفحه، وزیری، عربی. مبحث ششم: کیف یقرأ القرآن، ص ۳۵-۳۳.

محمد امین عثمان سه مرتبه تحقیق، تدویر و حدر برای قرائت قائل شده و می‌افزاید: بین قاریان اختلافی نیست که هر قرائتی داخل در صفت ترتیل است.

نویسنده در هر مرتبه بعد از تعریف لغوی و اصطلاحی، دیدگاه ابن جزری را نیز ذکر کرده است.

۳۵. زینة القرآن (شامل روخوانی و تجوید، صوت و لحن و اطلاعات قرآنی). زارعی، ناصر

بی‌جا: کتاب نیستان، چاپ اول، ۱۳۷۵، ۲۱۹ صفحه، وزیری، فارسی. انواع قرائت از نظر سرعت، ص ۹۹-۹۸.

این کتاب در موضوع انواع قرائت از نظر سرعت، مطالب زیر را در بر دارد:

۱. تحقیق: تلاوت با صوت بوده و قرآن با این تلاوت در ۶۰ ساعت خوانده می‌شود.

«ن» و سرعت در نطق صداها است.

۴۳. علم قرائت. امید کاشانی، عباس

بی جا: ناس، چاپ اول، ۱۳۶۳ ش، جلد ۱، ۳۰۲ صفحه، رقعی، فارسی. اقسام قرائت قرآن، ص ۲۷۹-۲۷۸.

کتاب یادشده به علم قرائت اختصاص دارد و اطلاعات مفصلی در این زمینه ارائه می دهد. اقسام قرائت در این کتاب در دو صفحه بیان شده که قرآن کریم به سه طریق تحدیر، تحقیق و تدویر قرائت می شود.

۴۴. علوم قرآن و فهرست منابع. طالقانی، عبدالوهاب

بی جا: دارالقرآن الکریم، چاپ اول، ۱۳۶۱، جلد ۱، ۴۲۸ صفحه، وزیری، عربی. علم تجوید، ص ۲۹۶.

در علم تجوید ادای قرائت به چهار نوع تقسیم می شود: تحقیق، حدر، تدویر و ترتیل.

۴۵. عون المجید فی علم التجوید. بدر، حمدان

قاهره: مکتبه السنه، چاپ دوم، ۱۴۲۶ ق، جلد ۱، ۱۶۸ صفحه، وزیری، عربی. مراتب القرائة، ص ۱۷.

مراتب قرائت عبارتند از: ترتیل، تدویر و حدر. حمدان بدر بعد از تعریف اقسام سه گانه مذکور می گوید: همه مراتب فوق جائزند و بعضی از علمای تجوید مرتبه چهارمی به نام تحقیق هم ذکر کرده اند که با تأنی بیشتری نسبت به ترتیل قرائت می شود و آن در مقام تعلیم بهتر است.

۴۶. غایة الاتقان فی علم تجوید القرآن. یعقوب حسینی، محمد

عید عبدالله

سوریه: دار الفارابی، چاپ سوم، ۱۴۲۹ ق، جلد ۱، ۱۲۹ صفحه، رقعی، عربی. فی بیان مراتب التلاوة، ص ۸-۸۵.

مؤلف سه مرتبه ترتیل، حدر و تدویر برای تلاوت ذکر و آنها را توضیح داده است.

۴۷. غذاء روح الانسان مداومته على تلاوة القرآن. ابن سلطان،

عبدالعظیم بن شعبان

تحقیق: نصر فرید محمد واصل و محمد ابراهیم عبدالباعث، قاهره: دار التوحید، چاپ اول، ۱۴۲۹ ق، جلد ۱، ۲۶۶ صفحه، رقعی، عربی. مراتب القرائة، ص ۱۱۴-۱۱۳.

ابن سلطان همان مطالبی که در کتاب «ضبط اللسان تلاوة القرآن» خود آورده، در اینجا نیز از همان کتاب نقل کرده است.

۴۸. غنیة الطالبین تجوید کلام رب العالمین. البقری الازهری،

محمد بن عمر بن قاسم

جده: مرکز الدراسات و المعلومات القرآنیة، چاپ اول، ۱۴۲۹ ق، ۷۱۰ صفحه، وزیری، عربی. مراتب التلاوة، ص ۳۶۰-۳۵۷.

قدوری نیز مانند خود ابن جزری و شرح نویسان بر کتاب او، سه مرتبه ترتیل، حدر و تدویر برای قرائت قائل است.

۴۱. ضبط اللسان تلاوة القرآن. ابن سلطان، عبدالعظیم بن شعبان

قاهره: دار التوحید، چاپ دوم، ۲۰۰۸، جلد ۱، ۲۷۲ صفحه، وزیری، عربی. انگلیسی. مراتب القرائة، ص ۱۵۷-۱۵۴.

نویسنده، چند صفحه ای را به مراتب قرائت و برتری ترتیل پرورش های دیگر اختصاص داده و آن را به پنج مرتبه تقسیم کرده است که عبارتند از:

۱. تحقیق: اقامه قرائت با نهایت ترتیل، بدون افراط و تفریط.

۲. ترتیل: توسط بین تحقیق و حدر. بهترین مرتبه قرائت است، به دلیل آنچه در قرآن کریم از آن یاد شده است.

۳. حدر: قرائت با سرعت، همراه با رعایت قوام لفظ و تمکین حروف. قرائت به این شیوه به دلیل زیاد بودن تعداد آیات خوانده شده در آن فضیلت دارد.

۴. تدویر: قرائتی با سرعت بیشتر از حدر، البته با مراعات احکام تجوید.

۵. هزرمه: قرائتی که در آن احکام رعایت نمی شود؛ مانند قرائت اطفال و این نوع قرائت برای افراد عاقل جائز نیست.

اکثر صحابه و خلف صالح با استناد به آیه «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا» (محمد ص: ۲۴)، بر برتری قرائت ترتیل همراه با تدبیر نسبت به حدر و تدویر هر چند با کثرت قرائت. اجماع دارند. دلیل دیگر اینکه مقصود از تلاوت قرآن کریم، فهم آن و تفقه در آن و عمل بدان است، پس تلاوت و حفظ وسیله ای به سوی درک و فهم معانی قرآن می باشد.

۴۲. علم التجوید دراسة صوتیة ميسرة. قدوری حمد، غانم

عمان: دار عماد، چاپ اول، ۱۴۲۶ ق، جلد ۱، ۱۸۳ صفحه، وزیری، عربی. مراتب التلاوة، ص ۲۰-۱۹.

بعد از تعریف تحقیق، حدر و تدویر گفته: بعضی بنا به آیه «وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِیلاً»، تحقیق را مترادف ترتیل می داند و بعضی دیگر فرق گذاشته اند که ترتیل برای تدبیر و تفکر و استنباط است و تحقیق برای ریاضت و تمرین زبان، اما با این وجود قاریان اتفاق نظر دارند بر التزام تجوید در همه مراتب قرائت و اینکه تفاوت در درجات مدها و تأنی در ادای غتّه

قاهره: مکتبه وهبه، چاپ چهاردهم، ۱۴۲۷ق، ۱، جلد، ۳۸۴ صفحه، وزیری، عربی. التجوید و آداب التلاوة، ص ۱۹۰-۱۸۹.

قطان انواع قرائت را به سه روش تحقیق، حدر و تدویر تقسیم و به تعریف آنها پرداخته است.

۵۳. مبانی قرائت و تجوید قرآن. فغانی، احمد

ویراستاز: صاحبعلی اکبری، سبزواری: ابن‌یمین، چاپ اول، ۱۳۸۴ش، ۱، جلد، ۲۳۴ صفحه، وزیری، فارسی. فصل دوم: علم تجوید قرائت. انواع قرائت قرآن، ص ۷۸-۷۳.

انواع قرائت را به تحقیق، تحدیر و تدویر تقسیم کرده و برای هر یک تعریف لغوی و اصطلاحی آورده است.

در خاتمه بحث نیز قرائت به تدویر را به دلیل سرعت متوسط و سنت رایج دوره کردن و ختم قرآن به این شیوه، بهترین روش قرائت از نظر اکثر قاریان معرفی کرده است.

۵۴. محاضرات فی علوم القرآن. قدوری حمد، غانم

عمان: دار عمار للنشر و التوزیع، چاپ اول، ۱۴۲۳ق، ۱، جلد، ۲۶۹ صفحه، وزیری، عربی. ص ۱۰۳-۱۰۲.

قدوری ابتدا درباره اجماع علما بر استحباب قرائت قرآن با صوت نیکو مطالبی گفته و اینکه صوت حسن نباید به سوی الحان غیرمجاز در قرائت کشیده شود. وی سپس خاطر آورده که قاری باید قرآن را آن‌گونه که خدای تعالی در سوره مزمل دستور داده با ترتیل تلاوت کند که در این صورت خللی به قواعد قرائت وارد نمی‌کند، چه به تحقیق و سرعت کم بخواند و چه به حدر و سرعت.

۵۵. مختصر علوم القرآن. خلف الصفیحی، حسام

قاهره: مکتبه الآداب، چاپ اول، ۱۴۲۶ق، ۱، جلد، ۲۳۲ صفحه، رقعی، عربی. انواع الترتیل، ص ۱۳۳.

مراتب تلاوت قرآن ترتیل، حدر و تدویر بوده و طبق آیه «ورتل القرآن ترتیلاً» بهترین این مراتب ترتیل است.

۵۶. مصباح القرآن. بنیادی، محمد

تهران: عابد، چاپ اول، ۱۳۸۰ش، ۱، جلد، ۱۰۰ صفحه، وزیری، فارسی. انواع قرائت، ص ۱۶-۹.

صاحب مصباح القرآن بحث مبسوطی آورده و انواع قرائت را بدین صورت تقسیم کرده است:

۱. فصیح‌خوانی: این شیوه به سه قسمت تقسیم می‌شود: غیرآهنگین، آهنگین و محاوره. قرائت قرآن با این نحوه قرائت از ۹۰ تا ۱۲۰ ساعت زمان می‌برد.

تحقیق: فرغلی سیدعرباوی، بی‌جا: مکتبه اولاد الشیخ التراث، چاپ اول، ۲۰۰۷، ۱، جلد، ۱۹۲ صفحه، وزیری، عربی. فی بیان التجوید و موضوعه و فائده و غایت، ص ۶۷.

تجوید قرآن سه مرتبه دارد: ترتیل، تدویر و حدر. بهترین قرائت تدویر است که حد وسط قرائت بوده و هم از لحن و خطا و از ادماج و تأخیر مصون است.

۴۹. فی علوم القراءات. طویل، رزق

مکه: الفیصلیه، چاپ دوم، ۱۴۱۵ق، ۱، جلد، ۳۲۰ صفحه، وزیری، عربی. انواع القراءه، ص ۱۱۳-۱۱۰.

نویسنده در این بخش ابتدا تقسیمات ابن جزری در النشر را نقل کرده، سپس درباره بهترین قرائت بحث کرده و اقوال مختلف را به صورت ذیل آورده است:

بعضی گویند: کثرت قرائت، یعنی حدر بهتر است.

بعضی دیگر گویند: ترتیل و تدبیر با وجود قلت قرائت، بهتر از سرعت با کثرت است، برای اینکه هدف از قرآن، فهم و تدبیر و تفقه و عمل بدان می‌باشد، همان‌گونه که خداوند متعال فرمود: «کِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ» (ص: ۲۹). تلاوت و حفظ وسیله‌ای برای فهم معنی است که مسلمانان را به عمل و تنفیذ وادار می‌کند.

قرائت تحقیق از سه قرائت دیگر به این هدف نزدیک‌تر است؛ چرا که قرائت رسول خدا (ص) نزدیک‌ترین قرائت به تحقیق است.

۵۰. قرآن پژوهی. خرمنشاهی، بهاء‌الدین

مرکز نشر فرهنگی مشرق، چاپ اول، ۱۳۷۲، ۲، جلد، ۸۲۶ صفحه، وزیری، فارسی. تجوید، ص ۱۳۵-۱۳۴.

نویسنده در این کتاب نیز مانند دانشنامه قرآن و قرآن‌پژوهی برای قرائت چهار مرتبه ترتیل، تحقیق، تحدیر و تدویر را در نظر گرفته است.

۵۱. کیف تقرأ القرآن كما أنزله الرحمن. ابن حسن زلط، محمود رأفت

بی‌جا: مؤسسه قرطبه، چاپ سوم، ۱۴۳۰ق، ۱، جلد، ۵۶۲ صفحه، وزیری، عربی. مراتب القراءه، ص ۲۶-۲۴.

مراتب قرائت بر اساس سرعت به سه قسم تحقیق، تدویر و حدر تقسیم می‌شود که همه اینها زیرمجموعه ترتیل هستند. نویسنده بعد از تعریف هر یک از مؤلفه‌های مذکور، به اختلاف علما در برتری مراتب قرائت‌ها بریکدیگر اشاره کرده که به دلیل تکراری بودن بحث، از ذکر آن در این قسمت خودداری می‌کنیم.

۵۲. مباحث فی علوم القرآن. القطان، مناع

۲. تحقیق: نوعی قرائت هنری بوده و بین ۶۰ الی ۹۰ ساعت طول می‌کشد.

قرائت تحقیق شروع و کمالی دارد که شروع آن با تقلید آغاز می‌شود و کمال آن اجتهاد در انتقال هر چه بهتر و زیباتر و قرائت تحقیقی می‌باشد. نتیجه اینکه بین تقلید و اجتهاد در موضوع مستتر است و آن اینکه بعد از تقلید، تحقیق و سپس تألیف و در نهایت اجتهاد است. بنابراین قرائت تحقیق عبارت است از غلودر تجوید حتی در وقف و ابتدا.

قرائت تحقیق در عین حال که یک قرائت هنری است، دارای ویژگی‌های دیگری مانند تبلیغ، ترویج، تدریس و... نیز هست. بنابراین در اسلام احادیث و روایات بسیاری در سفارش تلاوت به این سبک وارد شده است.

۳. ترتیل: عبارت است از: ۱. تدبر عمق، تفکر و تجسس در معنا و محتوا که منجر به عمل می‌شود. ۲. رعایت تجوید، حفظ و حراست از کلام وحی که شامل مخارج، صفات و ترکیبات حروف می‌شود. ۳. وقف و ابتدا.

ترتیل یک قرائت خاص و ویژه است که قابل قیاس با انواع قرائت نیست. اگر چه ترتیل خوانی به تندخوانی تعبیر شده است و نوارهای موجود به سی جزء ترتیل معروف است، اما اینها ترتیل نیست، بلکه به نظر مؤلف تدویر است. نهایت اینکه ترتیل خوانی یک قرائت قابل تعمیم، فراگیر و قابل تدریس است و دارای زیرمجموعه‌های خاص.

۴. تدویر: قرائتی است بین تحقیق و ترتیل و قرائت قرآن با این نوع ۳۰ ساعت طول می‌کشد.

با توجه به تعریف ترتیل که گفتیم، قرائت تدویر همان تندخوانی با رعایت حدود تجوید و وقف و ابتدا بدون غلو است که صوت و لحن در این قرائت جایگاه زیادی ندارد و در ضمن غیر تحریری و غیر ترعیدی و غیر تطریبی و... است. از این رو قرائت تدویر جایگزین قرائت ترتیل می‌شود.

۵. تحذیر: در این قرائت سرعت بیشتر از تدویر بوده و قرائت به این شیوه ۱۵ ساعت طول می‌کشد.

۶. حدر یا حدیر: تندتر از تحذیر بوده و قرائت قرآن با تحذیر ۳/۵ تا ۷/۵ ساعت زمان می‌برد.

۵۷. مقدمات بنیادین علم تفسیر. فاضل لنکرانی، محمد

مترجم: محمدرسول دریایی، تهران: بنیاد قرآن، چاپ اول، ۱۳۸۱ ش، ۱ جلد، وزیری، فارسی. قرائت، ص ۴۹۸-۴۹۴.

قرائت قرآن به چهار طریق ممکن است:

۱. ترتیل: بهترین نوع قرائت قرآن است؛ زیرا همه امتیازات قرائت‌ها را دارد که عبارتند از: ۱. نه بدان سرعت است که در قواعد تجویدی خللی وارد آید. ۲. نه بدان کندی و آهستگی که همچون تحقیق، آیات کمتری خوانده شود. ۳. تجوید حروف و حفظ وقوف رعایت می‌شود. ۴. فرصت کافی برای تدبر در معانی وجود دارد.

۲. تحقیق: این طرز قرائت چون همراه با طمأنینه و تأنی کامل است، برای متعلمین برای تمرین زبان و استواری الفاظ و یادگیری و به‌کارگیری کلیه اصول و قواعد تجویدی مستحسن و مفید است، البته مشروط به رعایت اصول متعارف تا اینکه از فاصله دادن بین حروف و کلمات و کشش بی‌جای حرکات احتراز شود.

۳. تحذیر: خواندن قرآن با سرعت زیاد با رعایت قواعد تجویدی چون قصر، تسکین، اختلاس، تخفیف همزه، ادغام کبیر و مانند آن است. تلاوت قرآن به حدر برای قاریان حاذق مسلط بر قواعد، مطلوب و مفید است؛ زیرا آنان می‌توانند در حال قرائت سریع از حسنات و فیوضات کلام الهی بهره‌مند گردند.

۴. تدویر: از نظر سرعت حالتی است بین تحقیق و حدر. بیشتر اهل اداء و پیشوایان قرائت و کسانی که قائل به توسط مدها هستند، مثل ابن عامر و کسانی این را اختیار کرده‌اند.

۵۸. نهاية القول المفید فی علم التجوید القرآن المجید. مکی نصر الجریسی، محمد

تصحیح: علی محمد ضباع، بی‌جا: صحابه، چاپ اول، ۱۴۳۰ ق، ۱ جلد، ۳۷۶ صفحه، وزیری، عربی. فیما ورد من مراتب القرائه التي ینبغی للقاری أن یقرأ بها القرآن المجید، ص ۳۱-۲۸.

محمد مکی قرائت قرآن را به چهار مرتبه تحقیق، حدر، تدویر و ترتیل تقسیم کرده و در ذیل هر کدام توضیحاتی داده است.

۵۹. نهج القراءة (قواعد تجوید قرآن کریم به احکام شرعی مطابق با فتوای مراجع تقلید). رضوی، مرتضی (علم الهدی)

قم: ابتکار دانش، چاپ اول، ۱۳۸۵ ش، ۲ جلد، ۱۴۰ صفحه، وزیری، فارسی. انواع قرائت قرآن، ج ۱، ص ۳۷-۳۶.

مؤلف معتقد است که قرآن هر طور خوانده شود، نباید از چهارچوب ترتیل خارج شود و انواع قرائت را به سه قسم تحقیق، تدویر و تحذیر تقسیم می‌کند.

وی در ادامه انواع قرائت‌های نامطلوب را نام می‌برد که بعضی از آنها عبارتند از: ۱. هزمه، ۲. تأثر و وزن ساختگی، ۳. قرائت همراه با غنا و ۴. قرائت توسط بانوان.